

akinek „világánál, a világ világosságát, az örök igazságot, Jézus Krisztust megismerhették.”

Az erdélyi örmény templomok és néhol a katolikus templomok képzőművészeti alkotásai is (oltárkép, szobor, színes üveglablak, templomi zászló) kifejezetten Világosító Szent Gergely kiemelt szerepére utalnak. Ez Erdélyben külön oltárokon (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó örmény katolikus templomaiban), főoltáron (Csíkszépvíz örmény-katolikus) vagy más, nem örmény-katolikus templomok oltárképekein (Dés, Nagyszeben, Székelyudvarhely, Fogarasi ferences templom, az Apanagyfalu, Máramarosziget, Brassó) egyértelműen végigkövethető.

Erdély XIX. századi örmény-katolikus templomai a korlátszéknek megfelelően barokk stílusban épültek, nem örmény mesterek építették, de az oltárképek témája sajátosan örmény, az ábrázolásmód pedig szervesen illeszkedik a korabeli római katolikus egyházművészetbe.

Pál Emese szerint az erdélyi templomokban található ábrázolások két csoportba sorolhatók:

– a Tiridat örmény király megkeresztelését megjelenítő ábrázolások (ide tartoznak a Szamosújvár, Erzsébetváros, Csíkszépvíz örmény-katolikus templomaiban látható képek, és a Dés, Nagyszeben, Székelyudvarhelyi ferences templomok és az apanagyfalusi római katolikus templom oltárképe). Többségük a XVIII. században készült, nem egy esetben a festő neve is fennmaradt.

– a narratív kerettel övezett típus (gyökerei az un. „életű ikon”-ig nyúlik vissza) középső részét a szent portréja tölti ki, oldalain, medalionokba foglaltan a szent életét és csodatételeit ábrázolja. Az ábrázolás ismeretéhez szükséges a szent legendájának is-

merete, mivel a kis jelenetek „az emlékezet mankói” (Gyergyószentmiklós oltárképe, Szamosújvár egyházművészeti gyűjteményében található olajkép, Máramarosziget).

A hagyomány szerint 1752-ben Velencében készült gyergyói oltárkép központi részén lévő keresztelési jelenetet 14 (alul örmény, felül latin nyelven) feljratozott medalion övezi. Az oltárkép központi része az örmény eredetmitosz fontos elemeit (Ararát hegyen megfeneklett Noé bárkáját, egy barlangba visszavonuló, imádkozó Szt. Gergely alakját, az angyalt, amint Szt. Gergelynek megmutatja és kijelöli az ecsmiadzini katedrális helyét, Szt. Hripszime és társai vértanúk halálát, az örmény nép Eufráteszben való megkeresztelkedésekor feltűnő keresztellett ellátott vörös oszlop megjelenését) jeleníti meg. A medalionok finom és gazdagon illusztrált szimbolikája pedig kiemeli és egyedivé teszi a gyergyói oltárképet.

Örményországban már a középkorban kialakult és elterjedt a Szent ikonográfiája (Szt Gergely templom freskói Aniban), és ezt az örmények prototípusként vitték magukkal Közép- és Kelet Európai megtelepülésükkor.

A szent ikonográfiának Erdélyben való elterjedését a mechtaristák velencei és bécsi nyomdából kikerülő, metszetekkel illusztrált Szt. Gergely életrajzok is segítették, és előképek szolgáltak a helyi oltárkép-festők számára. (metszetekkel illusztrált Szt. Gergely életrajz borítólapján a medalionokba foglalt szenvedéstörténet látható, megtalálható pl. a gyergyói örmény plébániatemplomban).

A vetítettképes előadás gazdag ismeretanyaga a sajátos örmény hitélet megértésére szolgált és bizonyára alkalomként, másfajta szemlélődésre készített majd az előadás résztvevőit.

(*Marosvásárhely, 2013. május 24.*)

Gyarmati Béla

Az erzsébetvárosi Lukácsok – gazdagok és vallásosak

Az Erdélybe betelepült örménység más volt, mint az őket befogadó magyarság, aminek nyomait nagyon halványan még ma is érezhetjük. Az örmények vallásosságát azonban azok sem vonhatták kétségbe, akik helytelenítették a számukra érthetetlen örmény nyelvű misézést és helyette a – szintén nem értett szövegű – latin szertartásra jártak. Az örménység mély vallásosságnak köszönhető, hogy az erzsébetvárosi Lukácsok történetét kutatva több értékes emléknym bukkan elő, jellemzően templomokhoz kapcsolódóan. Tekintettel arra, hogy ezek a nyomok hol Gyergyószentmiklóson, hol Ebesfalván/Erzsébetvárosban maradtak fenn, tisztázni kell, hol is éltek a később erzsébetvárosinak nevezett Lukácsok! A legrégebbi dokumentumok arról tanúskodnak, hogy egy rövid idejű beszteceri tartózkodás után egy ideig Gyergyószentmiklóson telepedtek meg, ahova nyilvánvalóan a városka vásárjoga, és az ezzel járó egyszerű kereskedelmi lehetőségek vonzották a kereskedőket. A gyergyószentmiklósi jelenlétről sok XVIII. századi anyakönyvi bejegyzés tanúskodik. Később Lukácsaink felismerték, hogy az ebesfalvi örmény közösség számára megszerzett közösségi kiváltságok sokkal nagyobb értéket képeznek, mint a vásárjog: míg Szentmiklóson csak a helyi vásározás jelentett lehetőséget, addig az ebesfalvi örmények kiváltsága egész Erdélyre vonatkozóan szabad kereskedést tett lehetővé, aminél nagyobb kiváltság a feudalizmus rendszerében alig volt elképzelhető. Az ebben a kiváltságban való részesülésnek az előfeltétele az ebesfalvi/erzsébetvárosi polgárjog

megszerzése volt. Mivel az ebesfalván élő örménység az év nagy részében úton volt (egyik vásárról jártak a másikra, vagy látogatták a bérelt marhalegeltető-helyeket), így maguk is természetesen tartották, hogy az ebesfalvi örmény polgárjoghoz ne legyen követelmény az állandó helyben lakás, csak az oda történő adózás! Ezek után viszont több gazdag örmény is megtette tehát, hogy ugyan máshol élt, de Ebesfalván/Erzsébetvárosban házat tartott (vagy legalább bérelt), és az után szabályosan adózva megszerezte és fenntartotta az erzsébetvárosi polgárjogot. Ez volt az oka és alapja annak, hogy az erzsébetvárosi Lukácsok egy időben szinte egyidejűleg, vagy igen gyakran felváltva fordultak elő Gyergyószentmiklóson és Erzsébetvárosban. Még azt is tudjuk, hogy Lukács Tódor¹ háza Ebesfalván a Nemes utcában, közvetlenül tisztelendő Emánuel, a plébános háza mellett állott, ami után 6 frt és 40 kr éves adót kellett fizetnie.

A virágzó ebesfalvi örmény közösség 1723-ban kezdett az egykori Ó-templom²

¹ Lukács Tódor nem szerepel a nemes Lukácsok családfáján, mivel ő a később nemesiséget szerzett Jakabnak és Miklósnak a legidősebb bátyja volt, aki gazdagsága ellenére is megmaradt közrendűnek. (Négy nemzedéket át követhető leszármazottairól SZÁVA TIBOR közöl adatokat a „*Székelyföldi magyarörmény családok*”-ban.)

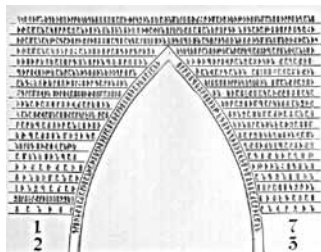
² Az ebesfalvi Ó-templomot a XIX. sz. vége felé elbontották, emléke mára szinte elenyészett, már-már elfeledett helyét, ahová kis híján lakótelepet építettek, ma régészeti feltárástól ismerjük.

felépítésébe. A bejárata felett egykor volt örmény nyelvű felirat képét az Armenia 1891. évi számában (209. o.) Szongott Kristóf bemutatta és a felirat magyar jelentését is közölte. E felirat valószínűleg három Lukácsról (azaz örményül: Luszig-ról) is említést tesz! Az Ó-templom építésének időszakában ugyanis a Lukács család „súlypontja” éppen Ebesfalván volt.

Az Ó-templom építését a felirat Nikos bíró úr és ennek fivére, Vártán úr időszakába teszi. Száva Tibor nyomán tudjuk (1. lábjegyzet), hogy Nikosz Luszig (Lukács Miklós) gyermekei közül Lukács Márton (= Vártán) 1687-ben, míg Lukács Miklós³ (Nikosz) 1693-ban születtek, atyjuk hat gyermeke közül másodikként, illetve ötödikként és bár mindketten Gyergyószentmiklóson születtek, de Ebesfalván nőültek és eleinte ott éltek. Az örmény betűs felirat említést tesz még egy harmadik személyről, akit „a vallásos Luszig úr”-ként említ, s aki az ez időtájt még élő idősebb Miklós volt⁴. Az ebesfalvi Ó-templom építése 1725-ben befejeződött és – mint-

³ E Lukács Miklós volt korának valószínűleg leggazdagabb ebesfalvi örménye, aki rendhagyó módon egyszerre volt a marhakereskedők és a tímárok céhének a tagja.

⁴ A korabeli örmény névhasználat ismeretében szinte bizonyos, hogy itt *Luszig* alatt Nikosz *Luszigi* (*Luszig* fia Miklós) atyját kell érteni.

Az egykor volt ebesfalvi Ó-templom kapuzatának képe, Szongott Kristóf nyomán

ha itt bevégezték volna dolgukat – 1726-ban a Lukács-fiúk közül több is Gyergyószentmiklósról költözött, ott megnősültek és természetesen ott is bekapcsolódtak az ottani örmény szertartású katolikus gyülekezet életébe.

A Gyergyószentmiklósi örmények ekkortájt már régóta készülődtek kinőtt, öreg templomuk helyett nagyobb, szebbet építeni. Amikor az építkezés megindult, szervező bizottságot hoztak létre, melynek tagjai közé megalakulásakor az idősebb Lukács Miklóson kívül „*Lukács Miklós fia Jakabot*” is beválasztották. (Jakab 1691-ben született és valamikor 1780 után hunyt el.) Az alapok elkészülte után a bizottság átalakult, Jakab helyett „*Lukács Miklós másik fia, Karácson*” került a bizottságba.⁵ Miklós maga 40 arannyal járult a költségekhez. (Ez nagy összeg – számára 4–5 évnyi adó összege – volt akkor!)

Amikor az egykori idegenek temetőjében ma is álló, a Boldogasszonynak szentelt templomot 1734-ben befejezték, akkor az építkezésben közreműködő „jelesebb

⁵ E Lukács Karácson fia volt az a „Karácsonfia-János” (1727–1791), akinek előbb Karácsony János néven segédlelkész volt Ebesfalván, majd az ő – halála előtt már esperesként megtartott – utolsó miséje volt az ő támogatásával felépült erzsébetvárosi katolikus nagytemplomban megtartott első mise...

személyek” nevét a déli bejárat fölé elhelyezett feliratos táblán örökítették meg.

„Ez a templom (az örmény egyházi időszámítás szerinti) ezeregyszázyolcvanháromban, (azaz) 1734-ben a Nicosi Lusighian (*Lukács Miklós*) családjaiból való tiszteletre méltó Nicos, Hagop és Hovannes (*Miklós, Jakab és János*) urak, valamint Iadun úrnő pénzéből készült, emlékeztül róluk, valamint élő és meghalt rokonaikra, akiket az Úr áldjon meg!”

A templomalapítással kapcsolatban a déli bejáratnál belül egy másik emléktáblát is helyeztek el, melyen az építkezést hozzájárulásukkal segítő „nemes férfiakra” kéri az Úr áldását.

Miklós úr még megértette a templom felszentelését és csak 1736-ban halt meg.

A templomépítésből az öreg Lukács Miklós legkisebb fia, János (*1698) is kivette a részét. János ekkor már a község megbecsült, gazdag tagja volt,⁶ aki valami különleges adományt akart tenni, ezért magára vállalta a toronyépítés költségét! A templomtoronyon a nyugati kapu felett két gyönyörűen cirkalmazott örmény-kipcsák nyelvű felirat emlékezik meg Lukács János adományozásáról.

A máig tökéletes állapotban megőrzött szöveg jelentését két évszázad-

⁶ Ez az idősebb Jakab fia Lukács János már 1727-ben Gyergyószentmiklósi tanácsos volt. Később, 1747-ben az örmények bírja volt, 1760-ban pedig a „a tímárok eleji” (legkiválóbb, vagy leggazdagabbjai) közé sorolták...

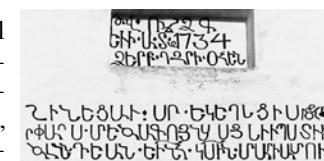
nyi feledés után ma megint ismerjük.⁷ A mélyesztett felirat szerint: „Építette RZRI(?) Ohen (*János kőművesmester?*) a saját kezével (örmény egyházi időszámítás szerint) 1183-ban, (azaz) 1754-ben”. Az alatta elhelyezkedő kétszer kétsoros felirat így szól: „Ez a szent templom a boldogságos Szent Szűz Mária dicsőséges születésének legmagasabb tiszteletére épített. E torony alapítója és építetője Hovhannes Nicosi Lusighian (*Lukács Miklós fia János*) úr volt”.

A virágzó örmény gyülekezetnek a hívek számának gyarapodása miatt nem csak nagyobb templomra, hanem nagyobb temetőre is szüksége volt, ezért a környező telkekből vásárolva megnagyobbították a temetőtől szolgáló templomkertet is. Amikor a templomkertet kibővítették, és azt várfal-szerű kőfallal kerítették kör-

be, akkor a déli kiskapu kőkeretére kívülről felvették az adományozó nevét, amint az a mai napig látható.⁸ E kegyes és nagyvo-

⁷ Mivel a felirat a hiedelemmel ellentétben nem örmény betűkkel és nem örményül íródott, hanem az elődök által hozott, Krím-félszigeti és a moldvai tartózkodás alatt kialakult kipcsák-örmény keverékkel, ezért a felirat megfejtése a mai örmény ABC alapján még örmény szótárral is reménytelen a laikusnak. A szöveg megismerését Gazdovits Miklós úr közvetítése révén a bukaresti örmény püspök úrnak és azon tudós szerzeteseinek köszönhetem, akik e kor-
szak örmény nyelvét tanulmányozták.

⁸ A szabadon elhelyezett felirat: „1748 / Salutis causa nemini clausa / Erectum ad Joanaem Lukáts fundator”, magyarul: „1748 / Az üdvösség senki elől nincs elzárva / Emeltetett Lukáts János alapító által”.

A gyergyószentmiklósi örmény templom tornyának felirata

nalú adományozó megint csak az ekkor ötvenéves idősebb Jakab-fia Lukács János volt.⁹

A római katolikusoktól némileg eltérő liturgia szerint imádkozó gyergyószentmiklósi örmények egy része nem tartotta túl fontosnak ezeket az eltéréseket és saját örmény templomukhoz hasonlóan támogatta a római katolikus („latin szertartású”) Szent Miklós templom átépítését is. Az 1756-ra megnagyobbított, megszüpített Szent Miklós templom szépségei közt a művészettörténészek a két szép mellékoltárt is említésre méltónak tartják! Elsősorban a baloldali, északi mellékoltárt szokták elemezni, ami pedig – számunkra – közel sem olyan érdekes, mint a mintájául szolgáló jobboldali (déli) elődje.

Az útikönyv az adományozó örmény erzsébetvárosi Lukács Jakabnak a baloldali, északi mellékoltár fő oltárképe – Krisztus megkeresztelése – felett egy címerpajzson látható címerképére hívja fel a figyelmet. Ez nagyszerű, a címer képe

⁹ Ekkor egy időben több Lukács/Lukács János élt, ezért hangsúlyosan meg kell különböztetni Miklós-fia-Jánost (*1698), Karácson-fia-Jánost (az erzsébetvárosit „templomépítő” esperest, 1727–1791) és Jakab-fia-Jánost (*1745)

Az örmény templomkert kis-kapujának felirata

A gyergyószentmiklósi római katolikus templom északi mellékoltára, és rajta az erzsébetvárosi Lukácsok címere

szép (bár „szokás szerint” hibás¹⁰).

Ez, a rajta látható címer felirata szerint 1775-ben elkészült oltár azonban nem az egyetlen, sőt, nem is az első a Lukács család által adományozott oltárok között, mivel a – szintén egy erzsébetvárosi Lukács által adományozott – déli mellékoltár már 1765-ben elkészült! Ez a Nepomuki Szent János tiszteletére emelt oltár tíz évvel korábbi, mint a turistakalauz által is az erzsébetvárosi Lukács Jakabhoz kötött északi mellékoltár! A déli mellékoltár fő képe fölött is ott látható az erzsébetvárosi Lukács címer! (A két oltár fölötti Lukács címerek oly mértékig egyeznek, hogy közös mintára, netán azonos festőre utalnak.)

E mellékoltár adományozója a nemes erzsébetvárosi Lukács János volt, azonban nem a korábbi „templomépítő” János, mivel ő nem tartozott a nemességet szerzett Lukács testvérek közé. Itt az adományozó az a Jakab-fia-János volt, aki az adományozásakor még fiatal le-

¹⁰ A címernek az oklevélbeli leírása szerint ugyanis pajzson az egyik oroszlán pálmaágot, a másik kardot tart, ennek megfelelően a sisakdíszbeli oroszlán a jobb mancsában egyszerre tart kardot és pálmaágot. Az oltár feletti címerképen azonban a sisakdíszbeli oroszlán két kardot tart! a jelek szerint a tévedést a megrendelő nem vette észre, így azóta a hitelesnek vélt ábrázolás számtalan későbbi Lukácscímer-képnek szolgált hamis mintául (még az erzsébetvárosi Lukácsokról legutóbb megjelent könyv borítóján is...)

gény volt, szülei pedig a nemességszerző Jakab és neje, Todor Margit voltak¹¹. Ha ez így van, akkor ebből igen nagy jelentőségű következtetésre juthatunk! A mellékoltár főképe a gyónási titok mártírjaként tisztelt Nepomuki Szent János és életének két jelenetét ábrázolja: Zsófia királyné¹² gyónását, és Szent Jánosnak a Moldva hídjáról való vízbe vetetését. Ezen kívül a kép jobb alsó sarkában három világi személy is kivehető: egy legényember, kezeit feje fölött könyörgésre kulcsolva, egy asszony, akinek öltözeke némileg Szűz Máriára emlékeztet, és egy, a szent felé forduló, javakorabeli férfiember, oldala mellett kardhoz hasonló látszó bottal. A művészettörténészek szerint a hármast csoportban feltehetően az adományozó családja van

megfestve. Mivel semmit nem tudunk e felvételek ellene vetni, próbáljuk meg értelmezni a látottakat. Jakab fia János az adományozásakor még nőtlen legényember volt, tehát családja alatt szüleit érthetjük. Az 1745-ben született Lukács Jánosnak a szülei Lukács Jakab (*1690) és Todor Margit (1703–1780) voltak. A déli mellékoltár fő képén tehát a később ne-

¹¹ A nemes Lukácsokat tárgyaló munkák e Jakabbal és Todor Margittal kezdik a Lukácsok történetét, pedig már Jakab szüleitől, valamint testvéreitől és azok leszármazottairól vannak adataink. (Igaz, hogy azok közrendűek voltak, de hát akkor hagyjam ki őket az elődeim közül?)

¹² Zsófia királyné IV. Vencel cseh és német-római király felesége volt. Az ő gyónásának titkát akarta a féltékeny Vencel király János püspöktől megtudni, és amikor az megtagadta a gyónási titok felfedését, a féltékeny király bosszúból megkínóztatta és a Moldva vízbe dobatta a püspököt, akit a római katolikus hívek ezért a gyónási titok vértanújaként tisztelnek.

mességet szerzett Lukács Jakabnak és feleségének, Todor Margitnak az arcképet láthatjuk! 1765-ben már mindketten igen időseknek számítottak (Jakab 75, Margit 62 esztendő volt), amit a festő, érhetően, nem kívánt hangsúlyozni. Érdekes a férfialak: az oldalánál látható bot épp úgy van elhelyezve, hogy az egy nemesemberhez illő kardnak vélhető legyen. Ha a gondolatmenet helyes, akkor a XVIII. század derekán megnesemesített örmények közül egyedülként Lukács Jakab (és neje, valamint legkisebb fia) megfestett képét szemléltetjük az oltárképen!

A Nepomuki Szent János mellékoltár fő képének alakjai (jobbról balra): a nemességszerző Lukács Jakab, neje Todor Margit és az adományozó ifjú Lukács János

A Gyergyószentmiklóson élő erzsébetvárosi Lukácsok később is támogatták örmény gyülekezetüket. A XVIII. században még nyilván köztudott volt számukra, miképpen alakult ki az egykori legényegylet minisztrálási ceremóniájából a vörököpönyegesek máig élő hagyománya.¹³ 1781-ben Lukács Jakab, az erzsébetvárosi polgárként nemességet szerzett gyergyói hívő már igen öreg volt, és elkezdett készülni az Ura elé való járulásra, ezért az egyházközségnek a vörös köpönyegesek számára hét darab piros, ezüstsujtásos ruhát adományozott. (E köpönyegeket a XX. század végéig használták, amikor újakra cserélték, és azóta a régieket kegyelettel őrzik.) Számomra a gyergyószentmiklósi vörököpönyegesek szertartásának minden említése úkanyám úkapjának 250 évvel ezelőtti emlékeit idézi fel.

¹³ A külsőségeiben máig megőrződött különleges, szép hagyomány eredete a mai utódokban már rég feledésbe merült, de Szongott Krisztof egy helyen utal arra, hogy a XIX. század közepéig még Szamosújvárot is hasonló szertartást végeztek az ottani Szentháromság Legényegylet tagjai.